

Hon ville med sin konst laga det som fallit isär

Stygnen på hennes hud efter alla operationer förvandlades till stygn på papper. Den röda tråden genom Lenke Rothmans skapande är att hålla ihop och föra samman. Med säkerhetsnålar, björntråd och knappar.

Lenke Rothman söker bland sina arkivskåp, den sortens skåp som skjuts åt sidan och som brukar stå i biblioteksmagasin. De täcker hela långväggen i lägenheten. Hon letar efter sina allra första konstverk. De som hon gjorde på sanatorier, av material som fanns tillgängligt. Skeenden av tejp eller tråd på enkelt papper. Tejpen har gulnat, men allt finns kvar, omsorgsfullt inlindat i silkespapper.

– Du vet, konst kan vara hur enkla saker som helst. Efter operationerna såg jag ärr, hopsyningar och trådar i min egen hud. Då började jag sy ihop papper och andra material i mina bilder. Att sy betyder för mej också att hålla ihop det som har en benägenhet att falla sönder. Det har jag gjort, med säkerhetsnålar, tryckknappar och stygn.

Dessa material har återkommit genom hela hennes konstnärskap. Hon anser att den linje som tråden ger inte kan framställas på annat sätt. Att teckna eller måla en linje ger inte samma stringens. Ofta använder hon björntråd.

– Man måste göra sig oberoende av färghandlare, så att man kan ge uttryck för det man bär inom sig i vilket material som helst och i vilket sammanhang som helst. Möjligheterna måste finnas inom mej, i tänkandet, i fantasin – i det inre.

Hon kom som femtonåring från Bergen-Belsen till tennisstadion i Malmö med hög feber, dubbelsidig lungtbc och vatten i lungorna. Sänkan var närmare 200 och ville inte gå ner.

– Hur man kan överleva med en sådan nedmonterad kropp, det kan jag aldrig begripa. Men en natt drömde jag att jag i himmelen såg en grupp judiska män som bad. Jag frågade dem vad de gjorde och de sa "vi ber för att du ska bli frisk". Drömmen var som medicin. Men det kräver en tro på sådant som vi inte kan ta på. När man är mycket utsatt är det det enda som finns att tillgå.

Under sex års tid flyttades Lenke Rothman runt mellan sanatorier, sjukhus och tillfälliga vårdanläggningar. Karlstad, Sundby, Arvika, Västerås, Varberg och Stockholm. Det var svårt att få plats, också många svenskar hade tbc på den tiden och behövde sängar.

– **Tbc:n vandrade runt i min kropp som en berusad** som inte hittade hem. När de läkte ut på ett ställe bröt den ut på ett annat.

1948 kom hon till Apelvikens kustsanatorium utanför Varberg där hon låg i gipsvagg i ett år efter en operation och bara kunde röra händerna. De var 36 på salen och kommunicerade med handspeglar.

Många andra konstnärer i hennes generation har också haft tbc och vi pratar om vad det kan betyda för konstnärskapet.

– **Det tar sån tid att bli bra – om man blir bra.** Man är trött och orkar inget tungt, man tänker och reflekterar, läser och förkovrar sig. Sjukdomen gav mej tid att samla ihop mej, att sy ihop mej. Under samma tid var min bror utslängd i förvärvslivet och hade det ganska jobbigt. Men jag hade tid att komma på fötter – i sängen.

1950, när hon trodde att hon var frisk, upptäcktes ett återfall och hon lades in på St Görans sjukhus i Stockholm. Nya operationer i kotorna och gipsvagg ytterligare ett år.

– Det var andra gången och jag tänkte "nu räcker det", ett år till helt orörlig. Efter operationen var nerverna så känsliga

att jag fick hålla upp lakanet så att det inte skulle nudda huden.

På St Göran erbjöd arbetsterapeuterna henne handarbeten. Lenke bad om ett fyrkantig blått tyg, blått garn, vita och röda tygbitar. Där beskrev hon sin operation. Överläkaren blev mycket förtjust och köpte det för 100 kronor och satte upp utanför operationssalen. Det var det första konstverk hon sålde och blev uppmärksammad för.

Hon menar att skapande pågår hos alla människor hela tiden, antingen man uttrycker det eller inte. Men alla är inte observanta på det, eller fostrade att uppmärksamma "skapandenerven".

– Jag tror inte att jag skulle ha klarat alla utsattheter om jag inte haft skapandet inom mej hela tiden. Man behöver inte göra något att visa upp, skapande kan vara hur man förhåller sig till tillvaron. Att få fatt på något levande, något som är utvecklingsbart och konstruktivt. Jag hade en värme med mig som jag kunde känna till och med under lägertiden. Att jag höll i min pappas varma hand.

Hennes pappa berättade en gång för henne att han som barn mötte en fågel på väg till skolan. Fågeln frågade vart han var på väg och han svarade "jag ska gå till skolan". Fågeln sa: "Det är bra pojke, gå till skolan och lär dej".

– Jag tänkte i lägret att om en fågel kunde tala med min pappa, kunde det komma en fågel också till mej. Så under ett års tid, genom alla skrik och utsattheter, väntade jag på att en fågel skulle berätta var de andra fanns, ge ett bud eller löfte. Man kan ta vara på ett skydd åt sig av fragment.

Drömmar var viktiga i hennes familj, hennes mamma var mycket uppmärksam på sina drömmar och tog dem som varsel. Lenke är övertygad om att drömmarna hjälpte henne att överleva i Auschwitz som femtonåring från maj till oktober 1944.

I oktober det året kom en fabriksägare för att välja ut arbetskraft. Flickan som stod bredvid henne sa: "I natt drömde jag att min pappa sa att om du kan komma med transporten imorgon så gör det, för det är en bra transport". Från den stunden blev Lenke lugn och valdes ut till arbete på en fabrik utanför Berlin. En förflyttning kunde annars lika gärna gå till gaskammaren.

Lenke Rothman bjuder på japanskt the och italienska mandelskorpor i sin lägenhet i Stockholm.

– Det har nästan blivit en last att dricka japanskt the, det behövs inget socker i, det är bara att brygga och dricka. Och skorporna är livsfarligt goda.

Överallt i lägenheten finns konstverk; tavlor och installationer av saker som samlats från hela världen. På spiselkranen står en pytteliten TV i plast med Maria, Josef och Jesusbarnet i rutan. En samling fingerborgar minner om platser där Lenke Rothman hyrde sommarstuga tillsammans med maken Sivar Arnér som avled för fyra år sedan. Hon brukade sy på somrarna och glömde alltid fingerborgen hemma.

Hon visar en liten tygbit som sonen Elias sydde som tre – fyraåring. Han hade fullt med leksaker, men tog ändå nål och tråd och drog igenom en röd tygbit från en klänning som Lenke burit medan hon väntade honom.

– Då tänkte jag att det är så ursprungligt i människan att åstadkomma något, det räckte inte med att bara leka. Men hur ofta stryps inte skapandet? Hur många gånger har inte barn gråtit för att deras konstverk kastas?

Själv växte hon upp i den lilla staden Kiskunfélegyháza, tio mil söder om Budapest, i en kreativ och tillåtande miljö, med händiga och begåvade föräldrar.

– **Vi var åtta barn, en hantverkarfamilj i andra världskrigets skugga.** Vi var fattiga, men den rikedom som gavs i hemmet

fanns kvar när allt annat tagits ifrån oss. Det man inte kan köpa utan bär inom sig, är det värdefullaste en människa äger.

Pappan Jenö var en tusenkonstnär, han kunde göra nästan vad som helst och hade en vacker handstil. Han var religionslärare men fick sluta, eftersom han hade för radikala åsikter. Han ansåg att om barnen hade problem i skolan kunde det bero på hemmiljön, så han gick hem och pratade med föräldrarna. Och det var tiden inte mogen för. Han lärde sig att tillverka och laga paraplyer istället och uppfann bland annat rostskydd.

Mamman Sarolta var skicklig damfrisörska – fast egentligen ville hon bli sångerska.

– Hon gjorde konst av att lägga hår, hon gjorde det med sådan precision och glädje.

Båda föräldrarna hade sina verkstäder i hemmet, och kunder kom och gick hela tiden. Mamman var en stor estet och lade ofta håret på flickor som kunde brodera, för att få handarbeten som betalning.

– Vi hade behövt pengarna men min mamma hade större behov av vackra handarbeten. Vi hade underbara gardiner, beige organdi med genombrutna mönster av brodyr och infälld spets. När tyskarna kom tog mamma ner gardinerna det första hon gjorde, så att de inte skulle tro att vi var rika.

Lenke minns inte när hon själv började arbeta med konst "för jag har alltid hållit på". Det allra tidigaste minnet är hur hon andades på fönsterrutan och ritade på imman. I folkskolan älskade hon att rita "sorminta", ett sorts radmönster som varje skrivuppgift skulle avslutas med. Lenke skyndade sig med uppgifterna för att komma fram till mönstret.

– Jag föresatte mig att aldrig göra samma mönster två gånger och tittade på tapeter och tyger för att få idéer. Vårt stadshus var som ett smyckeskrin, med keramikplattor på taket smyckade med typiska ungerska mönster av växter och blommor.

Lenke behövdes i friseringen och anställdes som elev redan när hon var tolv år. Samtidigt gick hon i yrkesskola, tecknade frisyrrer och skulle ha tagit sin frisörexamen på hösten 1944.

– Jag brukade säga till mina föräldrar att nu gör jag det här, men när tiderna blir goda ska ni skicka mej till konstskola i Budapest. Den drömmen fanns alltid där.

Men det blev inte så. I maj 1944 kom tyskarna till Kiskunfélegyháza. Familjen transporterade med godsvagnar till Auschwitz. Lenke som var äldst skildes från sin mamma och sina sex småsyskon vid ingången, nära eldarna och gaskamrarna. Där stod Joseph Mengele och pekade, åt ena hållet för mamma och småsyskonen, åt andra hållet för Lenke.

Därför återkommer ständigt siffrorna åtta och tio i hennes konst, åtta för de som dog och tio för hela familjen. En broder överlevde också, han hamnade på ett sanatorium i Schweiz och syskonen återfann varann 1946.

I sin konst försöker hon ständigt föra ihop saker som hittat varandra. I en butik i Östersund såg hon en liten dunig anka på en hylla. Hon tyckte att den tittade och vädjade till henne. I Budapest fick hon syn på en docksäng i mässing och på en loppmarknad i London fann hon en oval i tenn. Det blev en tennkudde till docksängen där också ankan fick ligga och konstverket fick namnet I drömmen.

– Saker kan komma från Japan eller Östersund och så plötsligt passar det ihop. Fragment blir något helt. Plötsligt går det inte att lägga till eller ta bort något – nu är det klart. Det överraskar mej själv när den känslan infinner sig.

Hon talar om de korta ögonblick när något öppnar sig inom en, ett ljus hittar in i en för en sekund. Hon menar att man måste ha tillförsikt och våga vänta på dessa stunder. Det som hjärtat säger kan vara lika viktigt som det man tänker ut med sin hjärna.

– Det som upptagit mej i alla år är sammansattheten. Våra liv är sammansatta, vi själva, våra dagar är sammansatta. Hur uttrycker man den?

Hon berättar om en vacker glasask som pappan tillverkade och som hölls ihop av tunna ramar. I asken samlade de knappar och Lenke tyckte mycket om den. Vid utställning i Budapest 1987 åkte hon tillbaka till sin gamla stad och sökte upp huset där hon bott. Det var ombyggt och där bodde främmande människor. Men innergården kände hon igen. Något måste hon ha med sej därifrån, så hon bökade med foten i jorden och hittade en pärlemorknapp, som var exakt likadan som de som hon och hennes syster hade i sina matrosklänningar.

Efteråt fick hon hjärtbesvär för första gången, det kändes som att hjärtat höll på att brista. När hon sökte upp sin läkare sa han "se upp, för hjärtat kan brista". När hon i sin konst skulle beskriva antalet döda i familjen kunde hon inte göra det på annat sätt än med knappar. Liv som slitits av och låg där i asken.

– Det finns skeenden som är överväldigande och meningsfulla. Som man inte kan söka, utan bara lägga märke till när de dyker upp.

Hon tycker själv att hon i varje ny bild bryter upp från det gamla och gör något nytt. Men efteråt ser hon att det finns en röd tråd som ständigt återkommer, oberoende av vilket material hon använder.

– Man kan tydligen inte krypa ur sitt skinn, man har de möjligheter man har.

En av de röda trådarna, rent bokstavligen, går tillbaka till barndomen. En vis rabbi som hennes pappa brukade besöka välsignade de röda band som barnen alltid bar på handleden, för att skydda dem. Sedan dess använder hon ofta den röda färgen och har gärna något rött på handleden.

På sextiotalet, efter ett utomkvedshavandeskap som medförde en rad svåra operationer, målade hon svarta kvadrater sydda med kirurgstyg. För henne symboliserade kvadraterna den fyrkantig läderkapsel som en troende jude bär på pannan när han förättar sin bön. I kapseln finns Guds namn textat på ett bit pergament.

En läkare som fick se hennes svarta kvadrater berättade att det som sägs vara säte för själen, substantia nigra i bakhuvudet, är svart medan man lever men blir grå efter döden. Återigen ett av dessa märkliga sammanfallanden, som Lenke ser som en dold möjlighet eller magisk kraft. En företeelse är inte isolerad, utan har flera skikt och olika skepnader.

Lenke Rothman har alltid varit ambivalent till att berätta om sina upplevelser från koncentrationslägren.

– Vid min första separatutställning 1960 ville jag inte berätta om min bakgrund, för att inte påverka synen på mina bilder. Jag känner samtidigt en underlåtenhetssynd om jag inte gör det. Men betydelsen av mitt konstnärsskap kommer lite i bakgrunden och det smärtar mej. Jag vill inte att min bakgrund ska vara det enda viktiga med mej. Mitt liv är sammansatt. Jag är inte bara en produkt av ett års koncentrationsläger.

Hennes son brukar säga "du är en riktig Pettersson". Då blir hon glad.

Lenke Rothman arbetar inte kontinuerligt, tycker att hon är lat och bekväm trots allt arbete och alla utställningar genom åren. Om det blivit ett längre uppehåll växer en rädsla för att aldrig kunna arbeta mer. När hon blir deppig och går ut på stan och förköper sej på realisationer – då vet hon att hon egentligen behöver arbeta. Hon utgår från en känsla, en ingivelse eller något hon sett, något som inte går att uttrycka i ord. När hon ska försöka förklara vad hon menat med en bild blir det efterhandskonstruktioner.

– En bild är en bild just därför att den inte kan uttryckas i

ord. En bild är överlägsen för du ser allt på en gång. Med text måste du vänta på nästa mening, nästa ord, för att förstå vad det handlar om.

Hon pendlar mellan text och bild. Det är svårt med förvaringen, konstverken tar plats. Arkivskåpen är fulla och hon hyr dessutom ett dyrt källarförråd. Därför har hon mer och mer tänkt att det är behändigare att skriva. Men skrivande kräver ännu mer koncentration. Texten *Stygn*, som trycktes till hennes stora utställning på Historiska Muséet förra året och nu har givits ut som bok, har suttit i datorn i tio år.

– Jag har en ambivalent period nu, att skriva eller inte skriva. Jag ser att bilderna kräver stor plats, men jag inte kan låta bli att samla saker och då måste jag göra något av dem. Jag känner mej fullkomligt rastlös om jag inte får använda mina händer.

Text: Helena Östlund

Foto: Konstverket "Ansikte i plast med guldtrådar", 1976. Fotograferad av Per Hüttner.

Publicerad i *Socialpolitik* 2001.

Lenke Rothman gick bort 2008. I juni 2018 öppnas [en utställning om hennes konst](#) på Forum för levande historia i Stockholm.

